

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA
İNFÖRMASIYA - KOMMUNİKASIYA
TEXNOLOGİYALARI VƏ İNNOVASIYALAR ƏSASINDA
SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFI**

İxtisas: 5304.01 “İqtisadi fəaliyyət növləri”

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Ayşən Rövşən qızı Vəlibəyli**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı– 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin “Kommersiya” kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi məsləhətçi:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Fizuli Əziz oğlu Məmmədov

**Rəsmi
opponentlər:**

iqtisad elmləri doktoru, professor
Məhəbbət Alış oğlu Məmmədov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elmira Məhəmməd qızı Qocayeva

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
İlqar Vaqif oğlu Sadıqov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

imza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Yadulla Həmdulla oğlu Həsənlı

Dissertasiya şurasının
elmi katibi.

imza

iqtisad elmləri namizədi
Rəşad Aktiv oğlu Hüseynov

Elmi seminarın
sədri:

imza

iqtisad elmlər doktoru, professor
Gülənbər Arif qızı Əzizova

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzünün aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Bu gün dünyanın bir çox ölkələrində xüsusi məhsul və xidmətlər təklif edən sektor kimi, IT sahibkarlığı bazar münasibətlərində iştirak edir. Bu biznes növü müstəqil ixtisaslaşmış bazarın formalaşmasında, texnologiyaların həyata keçirilməsi və inkişafı üçün bazar infrastrukturunun ən mühüm elementlərindən biri kimi çıxış edir.

Informasiya və innovativ texnologiyalar milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinə və infraquraktura mühüm təsir göstərir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə yeni, post-sənaye mərhələsinin əlamətləri artıq kifayət qədər aydın görünür. Bununla belə, müvafiq ədəbiyyatda və Azərbaycan tədqiqatçılarının praktiki tədqiqatlarında informasiyanın müasir cəmiyyətdə iqtisadi artımın ən mühüm amilə çevrilməsinə baxmayaraq, bu yeni tendensiyalar hələ də geniş əksini tapmamışdır. Bu baxımdan, informasiya texnologiyaları və innovasiyalar əsasında sahibkarlığın inkişafı probleminin milli iqtisadiyyatın və sahibkarlığın inkişafının mühüm amili kimi öyrənilməsi məqsədəuyğun görünür.

Informasiya bu gün ən vacib iqtisadi resursdur, onsuz rəqabət mühitində uğurlu məqsədyönlü fəaliyyət mümkün deyil. İnformasiyanın əldə edilməsi, toplanması, ötürülməsi, təhlili (emalı) və istifadəsi texnologiyaları və vasitələri xidmətlərin istehsalı vasitəsinə çevrilmişdir.

Sənaye texnologiyalarının və onun əsasında həyata keçirilən iqtisadi idarəetmə üsullarının informasiyalaşdırılması və intellektuallaşdırılması mütərəqqi inkişaf edən iqtisadiyyatın əsas şərtinə çevrilir. Ölkənin təbii resurs potensialı, maliyyəsi ilə yanaşı, intellektual (o cümlədən elmi, təhsil, informasiya və kommunikasiya) potensialı da əsas kapitala çevrilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir mərhələsi idarəetmənin bazar formalarının inkişafı, müxtəlif sahələrdə sahibkarlığın canlanması, eləcə də iqtisadiyyatın bütün sahələrində yeni informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, idarəetmənin, xüsusən də iqtisadi idarəetmənin əsasını dolğun, etibarlı və vaxtında alınan informasiya təşkil edir. Planlı iqtisadiyyatın informasiya təminatı bazar iqtisadiyyatının informasiya təminatından əsaslı şəkildə fərqlənir. Planlı iqtisadiyyatda məlumat mərkəzləşdirilmiş qaydada toplanırdı. Hər bir filial və ya şöbədə filial avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi çərçivəsində planlaşdırma və

idarəetmə ehtiyaclarını tam ödəyən informasiya xidməti fəaliyyət göstərirdi. Bundan əlavə, sənaye sahələrini idarə etmək üçün lazım olan məlumatları toplayan texniki-iqtisadi tədqiqatlar və məlumatların sektoral institutları sistemi var idi. Azərbaycanda müstəqillik illərindən əvvəl iqtisadiyyatın inkişafının planlaşdırılmasına dair Dövlət Plan Komitəsi, digər müttəfiq strukturlar sahə nazirlikləri və idarələri tərəfindən həyata keçirilirdi.

Ölkəmizin dünya iqtisadi məkanına daxil olması planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçidi şərtləndirdi. Hazırda hər bir müəssisə müstəqil olaraq öz biznesini qurur. Kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin bir məqsədi - müəssisənin bu gün və gələcəkdə sabit inkişafını təmin etmək məqsədilə mövcud korporativ resurslardan (maliyyə, texniki və texnoloji, insan resursları, hüquqi, informasiya və bir sıra digərlərinin) maksimum istifadə etməkdir. Bu məqsədə nail olmağa hər bir müəssisənin biznes strategiyasını formalaşdırmağına imkan verən vahid informasiya məkanının formalaşdırılması şərait yarada bilər.

Bu gün informasiya cəmiyyətin inkişafı üçün maddi, enerji və insan resursları ilə yanaşı, ən mühüm resurslardan biri kimi qəbul edilir. Eyni zamanda informasiya “elm – texnologiya – istehsal – satış – istehlak” dövrünün hər bir mərhələsində əlavə dəyər yaradan, istənilən təşkilatda idarəetmə qərarlarının qəbulunda həlledici rol oynayan mühüm amilə çevrilir. Bazar münasibətlərinin inkişafı ilə informasiya sahibkarlıq subyektləri üçün ən zəruri məhsul növlərindən birinə çevrilmişdir. Müvafiq olaraq, bu dövrdə informasiya məhsulları və xidmətləri daha da böyük ölçüdə iqtisadi münasibətlərin (istehsal, alışı, satış) obyektinə çevrilir. Effektiv tələbat artdıqca sayı artmaqda davam edən informasiyalasdırma sahəsində müəssisələrə və mütəxəssislərə ehtiyac yaranır.

Hazırda milli iqtisadiyyatda fəal inkişaf edən proseslər bizi ənənəvi təşkilati-iqtisadi münasibətlərə yenidən baxmağa, informasiya və innovasiya infrastrukturunda ciddi dəyişikliklər barədə düşünməyə vadar edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının bugünkü informasiya məkanı bir-biri ilə zəif əlaqəli informasiya sektorlarından (dövlət və kommersiya, idarə və regional) ibarətdir ki, onların hər biri müxtəlif səbəblərdən istifadə və genişlənmə üçün o qədər də əlçatan deyil. Eyni zamanda, Azərbaycanda informasiya biznesinin son inkişaf dinamikasını səciyyələndirən və

bütövlükdə milli iqtisadiyyatın mütərəqqi inkişafı üçün mühüm imkanlar vəd edən müsbət meyilləri qeyd etməmək olmaz.

Bu baxımdan qeyd etməliyəm ki, Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin formalaşması, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının və innovasiyaların sürətli inkişafı, onların xalqımızın rifahının aparıcı amilə çevrilməsi istiqamətində dövlətin gördüyü işlər ölkəmizin gələcəyinə yönəlmiş siyasətin tərkib hissəsidir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fevral tarixli 1146 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)”-sında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi sayəsində 2003-cü il fevralın 17-də və onun həyata keçirilməsinə dair qəbul edilmiş dövlət proqramları təhsil, səhiyyə və digər sosial sahələrdə, iqtisadiyyatda, biznesdə, məişətdə İKT imkanlarından istifadə səviyyəsi xeyli yüksəlmişdir.

Eyni zamanda, “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 23 may tarixli 429 nömrəli Fərmanında müasir prinsiplərə əsaslanan dövlət idarəçiliyinin tətbiqinin, fəaliyyətin səmərəliliyinin və şəffaflığının artırılmasının vacibliyi vurğulanmışdır. Korrupsiyanın qarşısının alınması üçün elektron xidmətlərin təşkili dövlət orqanlarının fəaliyyətini gücləndirmiş və bu istiqamətdə işlərin sürətləndirilməsinə ciddi təkan vermişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 20 sentyabr 2016-cı il tarixdə “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsinə dair 2016-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”-nı təsdiq edib. Proqrama uyğun olaraq dövlət orqanlarının informasiya sistemləri arasında məlumat mübadiləsinin təşkili və vətəndaşların elektron hökumətdən istifadəsinə şərait yaratmaq məqsədilə www.e-gov.az “elektron hökumət” portalı yaradılaraq istifadəyə verilib. Hazırda 42 dövlət orqanının informasiya sistemi “Elektron hökumət” portalına qoşulub və portal vasitəsilə həmin qurumların 442-dən çox elektron xidməti göstərilir.

Bu şəraitdə informasiya və innovativ texnologiyaların kompleks inkişafının ölkədə sahibkarlığın və bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin öyrənilməsi həmişəkindən daha çox aktuallaşır.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları və innovasiyalar əsasında sahibkarlığın inkişafı sahəsində tədqiqatlar Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən A.Tağıyev, R.K.İsgəndərov., T.N.Əliyev, F.H.Qasimov, E.M.Hacızadə, Ə.Ə.Qasimov, A.N.Muradov, L.F.Mahmudova, Z.M.Nəcəfov və s. tərəfindən aparılmışdır. MDB ölkələrində isə A.S.Qrinberq, İ.A.Korol, L.Q. Matveeva, A.İ. Muravev, M.K.Muxina və s. kimi iqtisadçı-alimlər tərəfindən aparılmışdır. İnkişaf etmiş ölkələrin tədqiqatçıları tərəfindən bu sahədə araşdırmaları aparanlar sırasında R.Kurzweil, Y.A.Şumpeter, S. V. Hemmen, Peter. F. Drucker, Fei-Fei Li və s. adını çəkmək olar.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqatın obyekti kimi müasir şəraitdə informasiya-kommunikasiya və innovasiya sahibkarlığı ilə məşğul olan iqtisadi subyektlər çıxış edir. Tədqiqatın predmetini isə informasiya-kommunikasiya və innovasiya texnologiyalarına əsaslanan sahibkarlıq fəaliyyətinin forma və mexanizmləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi İKT əsasında innovasiya sahibkarlığın səmərəliliyinin və inkişaf edilməsinin təmin olunması məsələlərinin həlli olmuşdur. Bu məqsədə nail olmaq üçün dissertasiya işində aşağıdakı tədqiqat **vəzifələri** qarşıya qoyulmuş və ardıcıl olaraq yerinə yetirilmişdir:

- İqtisadi sistemlərdə informasiya-kommunikasiya sektorunun fəaliyyətinin təşkilatı və iqtisadi xüsusiyyətlərinin tədqiqi;
- İnformasiya və kommunikasiya sahəsində sahibkarlığın inkişafına dair nəzəri-metodoloji yanaşmaların araşdırılması;
- İKT sektorunda innovasiya sahibkarlıq subyektlərinin yaranmasının əsas şərt və amillərin tədqiqi;
- Milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda informasiya və kommunikasiya texnologiyaların müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;
- İnnovasiya sahibkarlığın təşkili üzrə mövcud imkanların və İKT-nin sahibkar subyektlərinin fəaliyyətnə təsirinin ekonometrik qiymətləndirilməsi;

- İKT sektorunda, xüsusən biznes-planlaşdırmanın İKT əsasında tərtib edilməsində dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi imkanların müəyyənləşdirilməsi;
- İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaların tətbiqi əsasında innovativ sahibkarlığın səmərəli fəaliyyətinin təşkil olunması yollarının müəyyən olunması.

Tədqiqatın metodlarının əsasını innovasiya sahibkarlığının və İKT-nin inkişaf problemlərinə həsr olunmuş tədqiqatlarda müasir analitik üsullar və yanaşmalar təşkil edir. Dissertasiya işində ekonometrik, statistik təhlil üsullarından, habelə qruplaşdırma və müqayisəli qiymətləndirmə üsullarından istifadə olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. İnformasiya iqtisadiyyatı cəmiyyətin spesifik resurs növü ilə - əmtəə kimi tirajlandığı, yayıldığı və istifadə edildiyi zaman xüsusi xassələrə malik olan informasiya resursu ilə əlaqəlidir. İnformasiya iqtisadiyyatının bu xassə və xüsusiyyətləri cəmiyyətin hüquqi sahəsində kifayət qədər nəzərə alınmır, bu da bir sıra təməmilə yeni elmi, hüquqi və sosial problemləri aktuallaşdırır.

Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın informasiya sektorunun inkişafının əsas meylləri Şəkil 1-də göstərilir.

2. İnformasiya məhsulu və ya xidməti spesifik xidmətdir. İstehsalçı tərəfindən məlumat məcmusu şəklində olan informasiya tərkibi istehlakçının istifadəsinə verilir.

Sahibkarlıq qurumları üçün informasiya məhsullarının və xidmətlərinin əsas təchizatçıları müəllif tərəfindən aşağıda verilən şəkildə təsnif edilib (bax Şəkil 2.).

3. Azərbaycanın əlverişli və səmərəli innovasiya sistemini formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək üçün bütün əsasları vardır.

İqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsinin və ölkənin innovasiya sisteminin yaradılması, cədvəl 1-də təsvir edilən makroiqtisadi göstəricilərin müasir vəziyyəti ilə əlaqədar müəyyən çətinliklərlə üzləşir. Onları müəyyən şəkildə çeşidləndirmək ehtiyacı olduğu qənaətinə gəlirik.

4. İKT sahəsində müəssisələrin biznes mühiti ümumi, birbaşa və daxili mühitdən ibarətdir. Yeni texnologiyalar bütün seçilmiş elementlərə xeyli təsir etmək iqtidarındadır.. Bu meyl şəkil 3-də təsvir olunub.

5. Yapon şirkətlərinin təcrübəsini ümumiləşdirərək, şirkətdə yeni biznes dəyərləri yaratmaq üçün istifadə olunan kompleks həllər təqdim edən Yaponiyanın «Hitachi» TMK-da rəqəmsallaşmanın tənzimlənməsi təcrübəsi üzərində dayanmaq, bununla da şirkətin istehsalat bölmələrində rəqəmsal texnologiyalarından istifadə hesabına “sərhəd” problemlərini həll edilməsinə diqqəti cəlb etmək istərdik. Bu kontekstdə biz Azərbaycanın sənaye müəssisələrində informasiya və istehsal sektorlarının integrasiyası üçün aşağıdakı strategiyanın tətbiqini təklif edirik (bax Şəkil 4).

6. Bildiyimiz kimi, maşın alqoritmləri avtomobil kimi mürəkkəb sistemin yığılması zamanı çoxsaylı boltlu birləşməni təhlil edir və baş verə biləcək səhvləri öncədən müəyyən edilməsi üçün bütün mühüm məlumatları təqdim edir. Bu nüansda, inkişaf etmiş ölkələrin şirkətlərinin qabaqcıl təcrübələrinin nümunələrinə istinad etmək məqsədəuyğun olardı. Belə ki, məsələn, Almaniyanın “BMW Group” avtomobil şirkətinin təcrübəsini istifadə etmək olar. “BMW Group” avtomobil zavodunun rəqəmsallaşdırılması istehsalat müəssisəsinin üçölçülülük (“3D”) görüntüsünü yaratmağa imkan verir. Həmin rəqəmsallaşmanın təşviqi tələbləri şəkil 5-də ətraflı əks etdirilmişdir. Zənnimizcə, bu sxemin Azərbaycan innovasiya sahibkarlığı subyektlərində də tətbiq etmək məqsədəuyğun olardı.

7. “The Coca-Cola Company” şirkətində İKT yenilikləri üzrə praktiki təcrübəsi əlverişli hesab oluna bilər. Azərbaycanda da nümayəndəliyi olan “The Coca-Cola Company” şirkətində İKT texnologiyalarının tətbiqi üzrə qabaqcıl təcrübəsin tətbiq olunması məqsədə uyğun olardı.

8. Biznes-planlaşdırma “Project Expert” proqramı BMT-nin “UNIDO”-nun (UNIDO) qiymətləndirmə metodikası və IAS ilə müəyyən edilmiş maliyyə təhlili metodikasına əsaslanır.

Təkmil imkanları sayəsində bu proqram milli innovasiya sahibkarlığı subyektlərində xüsusi maraq doğura bilər. (bax şəkil 6)

9. Biznes-planlaşdırma prosesində proqram məhsullarının seçilməsi meyarlarının qruplaşdırılması, onların funksional və keyfiyyət baxımından xarakterizə olunması cədvəl 2-də iddiaçı tərəfindən əks edilmişdir.

10. İnnovasiya subyektlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin idarə edilməsi İnformasiya- Analitik Sistemdə (İAS) həyata keçirilir, onun çərçivəsində

müxtəlif vacib problemlərinin həlli baş verir. İAS iştirakçılarının qarşılıqlı fəaliyyətinin informasiya əlaqəsi modeli şəkil 7-də iddiaçı tərəfindən təqdim edilir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliklərini təşkil edən əsas nəticələri aşağıdakılarla xarakterizə etmək olar:

- milli iqtisadiyyatın informasiya sektorunun inkişafında xüsusi meyllərin müəyyən edilməsi;
- informasiya məhsulların təhcizatçıların şəbəkə strukturunun tərtib edilməsi;
- innovasiya prosesinin təşkilinin əsas problemlərinin çəşidləndirilməsi;
- müəssisənin strateji məqsədlərinin daxili və xarici mühit amilləri ilə əlaqəsi;
- innovativ biznesin inkişaf templəri və ölkənin iqtisadiyyatında İKT artımının templəri arasında qarşılıqlı əlaqənin ekonometrik qiymətləndirməsinin aparılması;
- Azərbaycanın sənaye müəssisələrində informasiya və istehsal texnoloji proseslərinin integrasiyası strategiyasının müəyyən edilməsi;
- “BMW Group” şirkətinin fəaliyyətində İKT təşviq strategiyasının xüsusiyyətlərinin təhlili və tətbiqi imkanların müəyyən edilməsi;
- ABŞ transmili şirkətlərin innovativ qərarların qəbul edilməsində və şirkətin idarə edilməsində mütərəqqi İKT-rın milli sahibkarlıq subyektlərində konkret tətbiqi imkanların müəyyən edilməsi;
- “Project Expert” adlı biznes-planlaşdırma proqramının maliyyə modelinin əsas üsürlərin təsnifatlaşdırılması;
- biznes-planlaşdırma prosesində proqram məhsullarının seçilməsi meyarların müəyyən edilməsi;
- informasiya-analitik sisteminin iştirakçılarının qarşılıqlı fəaliyyətinin informasiya əlaqəsi modelin hazırlanması.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsasən onunla izah olunur ki, aparılan sistemləşmələr, ümumiləşmələr və konseptual yanaşmalar innovasiya sahibkarlığın İKT əsasında səmərəliliyinin artırılmasına dəstək olacaq və dissertasiyada hazırlanmış metodoloji əsaslardan dövlət qurumları tərəfindən istifadə oluna bilər. İşdə əsaslandırılan nəzəri-metodoloji müddəalar, təklif və tövsiyələr İKT əsasında innovasiyalı sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə dair hökumət təşkilatlarının

fəaliyyətində, həmçinin ali məktəblərin müvafiq fənlərin tədrisində istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddəaları, nəticə və təklifləri Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu yerli və xarici jurnallardakı 6 məqalədə və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (Bakı, 2019), Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti (Bakı, 2020), Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации (Гомель, 2021), «Интернаука» (Москва, 2021) keçirdikləri beynəlxalq elmi-praktik konfransların materiallarındakı 4 tezisdə öz əksini tapmışdır.

Çap olunmuş elmi əsərlər sırasında “Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf xüsusiyyətləri” (Bakı, 2019), “İnformasiya texnologiyalarının inkişafı və onların səmərəlilik ölçüləri” (Bakı, 2020), “Стимулирование предпринимательства в сфере ИКТ в современных условиях” (Москва, 2020), “Qeyri-neft sektorunda İKT-dən istifadənin əsas istiqamətlərinin qiymətləndirilməsi” (Bakı, 2021), “İKT sektorunda innovasiya sahibkarlığının formalaşmasını şərtləndirən amillər” (Bakı, 2022), “Qeyri-neft sektorunda İKT-dən istifadənin əsas amilləri və innovasiyanın tətbiqi” (Bakı, 2022) adlı məqalələri göstərmək olar.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin “Kommersiya” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Giriş (22599 işarə), I fəsil (76064 işarə), II fəsil (86413 işarə), III fəsil (79362 işarə), Nəticə (13429 işarə) və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı (16791 işarə) üzrə ümumi həcm 284658 işarədir. Dissertasiyanın işarə sayı cədvəllər, şəkillər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və ixtisarların siyahısı istisna olmaqla 275293 işarədir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MÜNDƏRİCATI:

Giriş

I FƏSİL. IT sahibkarlığın təşkilinin nəzəri-metodoloji əsasları

- 1.1. İqtisadiyyatın informasiya sektorunun təşkilati-iqtisadi xüsusiyyətləri
- 1.2. IT sahibkarlığın inkişafına dair müasir yanaşmalar
- 1.3. IT sahibkarlığında innovasiya iqtisadiyyatının formalaşması amilləri

II FƏSİL. Azərbaycanda informasiya texnologiyalarından sahibkarlıq sahəsində istifadənin mövcud vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi

- 2.1. Qeyri-neft sektorunda İKT-dən istifadənin mövcud vəziyyətinin təhlili
- 2.2. İnnovativ sahibkarlığın təşkili üzrə mövcud iş imkanların dəyərləndirilməsi
- 2.3. İKT-nin sahibkarlığın inkişafına təsirinin ekonometrik qiymətləndirilməsi

III FƏSİL. İKT sferasında innovativ sahibkarlığın inkişafının başlıca istiqamətləri

- 3.1. İKT sahəsində dünya təcrübəsinin Azərbaycan sahibkarlığında istifadə yolları
- 3.2. Biznes - planlarının işlənməsi və tətbiqi prosesində informasiya texnologiyalarından istifadənin yaxşılaşdırılması
- 3.3. İKT əsasında innovativ sahibkarlığın səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **girişində** mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, predmeti, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, problemin öyrənilmə vəziyyəti, tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti, işin aprobasiyası şərh edilir və əsaslandırılır.

Dissertasiyanın “**İT sahibkarlığın təşkilinin nəzəri-metodoloji əsasları**” adlı birinci fəslində iqtisadiyyatın informasiya sektorunun təşkilati-iqtisadi xüsusiyyətləri, IT sahibkarlığın innovativ inkişafına dair müasir yanaşmalar, İKT sektorunda innovasiya sahibkarlığın formalaşmasını kimi məsələlər tədqiq olunur.

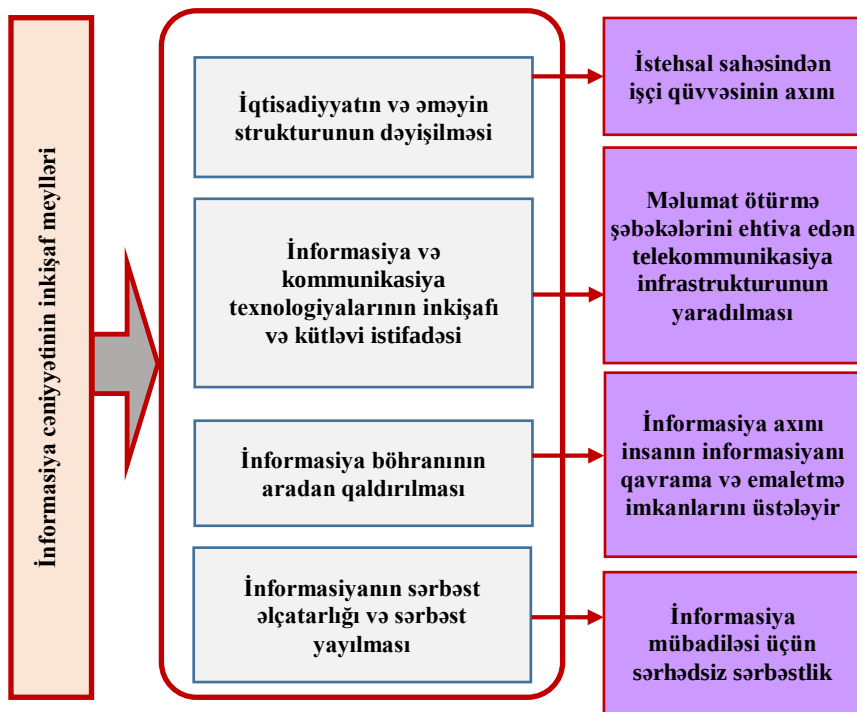
Fəsilə qeyd edilir ki, informasiya özünə məxsus quruluşuna görə real dəyər ifadə edir. İstehlakçı informasiya məhsulları sayəsində yeni məlumat və biliklərə olan tələbatını ödəyə bilir. İnformasiya məhsulları və xidmətləri lazımi bilikləri əldə etməyə imkan yaradan müəyyən informasiya və vasitələri təqdim edir.

İnformasiya iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələsində onun strukturunu aşağıdakı əsas komponentlərin məcmusu kimi göstərmək olar:

- informasiya texnikası vasitələrinin istehsalı, rabitə və məlumat ötürmə vasitələri daxil olmaqla;
- informasiya məhsullarının (məlumat və bilik bazaları, multimedia məhsulları və informasiya texnologiyalarının) istehsalı;
- istifadəçilərə informasiya xidmətlərinin göstərilməsi.

Bu üç əsas komponentin inkişafının iqtisadi göstəricilərinin dinamikasının mövcud olan dayanıqlı meylləri, yəni müasir şəraitdə iqtisadiyyatın informasiya sektorunun inkişafının əsas meylləri şəkil 1-də göstərilib:

İnformasiya texnikası vasitələrinin istehsalı sahəsində avadanlığın funksional imkanları və etibarlılığı artıqca və çəkisi və ölçüləri, həmçinin enerji istehlakı azaldıqca qiymətinin də dayanmadan azalması baş verir. Bununla belə istehsalın bu sahəsi kapital qoyuluşu üçün çox sərfəli olaraq qalır və buna görə həm dövlət orqanları, həm iqtisadiyyatın özəl sektoru tərəfindən istehsalın bu sahəsinə investisiyaları fəal sürətdə davam edir.

Şəkil 1. Milli iqtisadiyyatın informasiya sektorunun inkişafında meyllər

Mənbə: şəkil müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Sahibkarlığa informasiya xidmətinin göstərilməsi üçün informasiyanın əsas mənbəyi məlumat bazalarıdır. Onlar informasiya xidmətləri təchizatçıları və istehlakçıları, onlar arasındakı əlaqələri və münasibətləri, informasiya xidmətlərinin satış və alış qaydasını və şərtlərini birləşdirir. Sahibkarlıq qurumları üçün informasiya məhsulları və xidmətlərinin əsas təchizatçıları müəllif tərəfindən aşağıdakı kimi təsvir edilib.

Şəkil 2. İnformasiya məhsulları təhizatçılarının şəbəkə strukturu

Mənbə: şəkil müəllif tərəfindən hazırlanıb

Dissertasiyanın ikinci fəslə olan “**Azərbaycanda informasiya texnologiyalarından sahibkarlıq sahəsində istifadənin mövcud vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi**” qeyri-neft sektorunda İKT-dən istifadənin mövcud vəziyyətinin təhlili, innovativ sahibkarlığın təşkili üzrə mövcud iş imkanların qiymətləndirilməsi, İKT-nin sahibkarlığın inkişafına təsirinin ekonometrik qiymətləndirilməsi kimi məsələlər təhlil olunur.

Aparılan geniş iqtisadi islahatlar sayəsində qeyri-neft sektoru inkişaf edib, iqtisadiyyatın enerjiden asılılığı azalıb.

Prezident tərəfindən 2003-cü il fevralın 17-də imzalanmış “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)” informasiya texnologiyaların inkişafında yeni hədəfləri qoymuşdur. Böyük uğurlara nail olma hədəfləri olan bu strategiyani cənab prezidentimiz İlham Əliyev layiqli şəkildə davam etdirmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 21 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında rabitə və

informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı (“Elektron Azərbaycan”) qəbul edilib.

8 fevral 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının ilk telekommunikasiya “Azerspace-1” peyki orbitə buraxıldı.

İqtisadi fəaliyyətinin reallaşması və bütövlükdə ölkənin inkişafının müasir şərtlərinə uyğun olacaq innovasiya sisteminin yaradılması, cədvəl 1-də əks olunmuş bir sıra çətinliklərlə üzləşir.

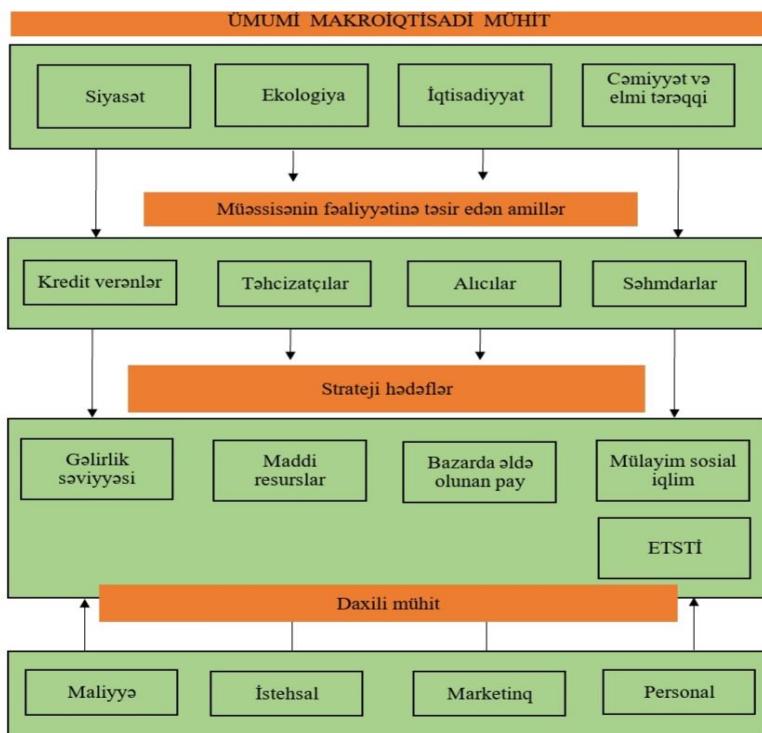
Cədvəl 1. İnnovasiya prosesinin təşkilinin əsas problemləri

Təşkilati	İqtisadi
İnnovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün inkişaf etmiş tənzimləyici və qanunvericilik bazasının, eləcə də birbaşa və dolayı mexanizmlər də daxil olmaqla onun dövlət dəstəyi tədbirlərinin olmaması;	Kommersiya tətbiqi baxımından perspektiv elmi-texniki fəaliyyət nəticələrinə iqtisadiyyatın real sektoru tərəfindən tələbatın aşağı olması. Bu zaman, iqtisadiyyatın real sektorundakı müəssisələrin innovativ aktivliyini məhdudlaşdırən əsas iqtisadi amillər, bu fəaliyyət növünü genişləndirmək üçün şəxsi vəsaitlərinin olmaması, yeniliklərin yüksək dəyəri, iqtisadi risklər və uzun özüntü doğrultma müddətləridir
Təsirli həyata keçirmə mexanizmlərinin, Azərbaycan Respublikasının elm, texnologiya və texnika inkişafının dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş prioritet istiqamətlərinin olmaması, müvafiq dövlət dəstəyini tələb edən elmi təşkilatların çoxluğu	Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya bazarında rəqabət qabiliyyətliliyini təmin edən perspektivli elm sahələrində büdcə vəsaitlərinin qeyri-səmərəli bölgüsü və tədqiqatların natamam maliyyələşdirilməsi;
Elmi təşkilatlar, təhsil müəssisələri və sənaye müəssisələri arasında, o cümlədən innovasiya fəaliyyətinin konkret istiqamətləri üçün kadr hazırlığı səviyyəsində kooperasiya əlaqələrinin zəifləməsi	ayrı-ayrı dövlət icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən maliyyələşdirilən ETSKI ümumi koordinasiyasının olmaması, hansı ki iri elmi-istehsalat layihələrin həyata keçirilməsi üçün dövlətin maliyyə, kadr və təşkilati ehtiyatlarının konsolidasiyasına, və elmi-texniki fəaliyyəti nəticələrinin təsərrüfat dövriyyəsinə daxil edilməsinə maneçilik törədir;
Innovasiya sahəsinin aşağı informasiya şəffaflığı, yeni texnologiyalar və innovativ məhsulunun satış bazarları haqqında məlumatın çatışmazlığı;	Kiçik innovativ sahibkarlığın aşağı inkişaf səviyyəsi;
Azərbaycan MEA tərəfindən dövlət statusuna malik olan, idarə və digər dövlət elmi təşkilatlara innovasiya fəaliyyətinin inkişafı, ilk növbədə innovativ müəssisələrin yaradılması üçün ayrılan büdcə vəsaitlərinin istifadə edilməsinə imkan verməyən qanunvericilik məhdudiyyətlərinin olması	dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının bir hissəsi tərəfindən ölkədə innovativ proseslərin inkişafının sosial-iqtisadi əhəmiyyətinin qiymətləndirilməməsi, hansı ki texnoloji inkişafın sahə və regional prioritetlərin heç də həmişə əsaslandırılmış olmayan seçiminə, və buna görə də büdcə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyin azalmasına səbəb olur.

***Mənbə:** cədvəl müəllif tərəfindən tərtib olunub.*

Bugün İKT sahəsində müəssisələrin biznes mühiti üç sahədən ibarətdir: ümumi mühit, birbaşa mühit, daxili mühit. Yeni texnologiyalar

nəinki, siyasi qərarların qəbulu, eləcə də heyətin karyera pillələri ilə irəliləməsi də daxil olmaqla, bütün seçilmiş elementlərə xeyli təsir etmək potensialındadır. Bu meyl şəkil 3-də təsvir edilmişdir.

Şəkil 3. Müəssisənin strateji məqsədlərinin daxili və xarici mühit amilləri ilə əlaqəsi

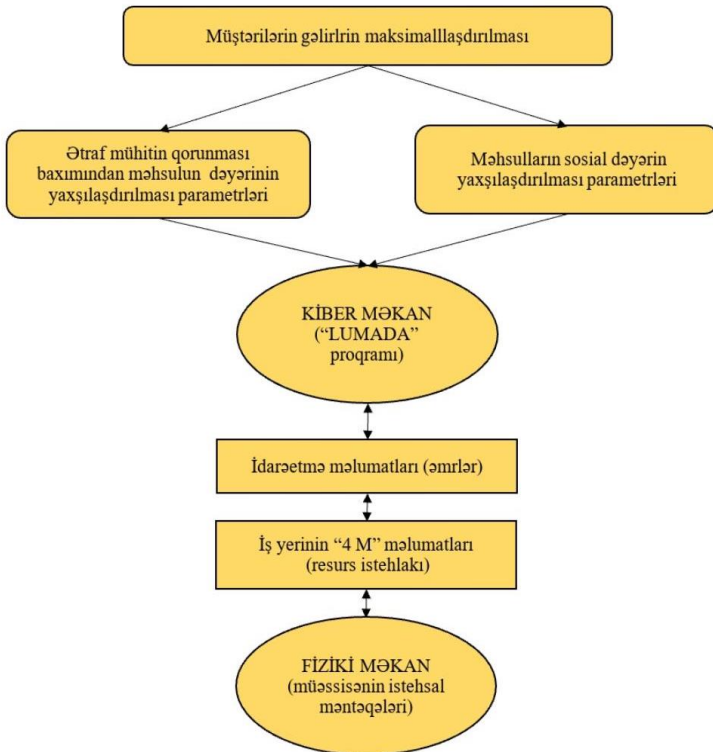
Mənbə: şəkil müəllif tərəfindən tərtib olunub

Şəkil 3-də təsvir olunmuş sxem, göstərir ki, perspektiv inkişaf üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün seçilmiş strateji məqsədlərə nail olmaq müəssisə tərəfindən uzunmüddətli qərarların qəbulunda olduqca önəmlidir.

Dissertasiyanın **“İKT sferasında innovativ sahibkarlığın inkişafının başlıca istiqamətləri”** adlı üçüncü fəslində İKT sahəsində dünya təcrübəsinin Azərbaycan sahibkarlığında istifadə yolları, biznes - planlarının işlənilməsi və tətbiqi prosesində informasiya texnologiyalarından istifadənin yaxşılaşdırılması, İKT əsasında

innovativ sahibkarlığın səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları kimi məsələlər üzrə təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Yapon şirkətlərinin təcrübəsini ümumiləşdirərək, şirkətdə yeni biznes dəyərləri yaratmaq üçün istifadə olunan kompleks həllər təqdim edən Yaponiyanın «Hitachi» TMK-da rəqəmsallaşmanın tənzimlənməsi təcrübəsi üzərində dayanmaq, və şirkətin istehsalat bölmələrində rəqəmsal texnologiyalarından istifadə hesabına “sərhəd” problemlərini həll edilməsinə diqqəti cəlb etmək məqsədəuyğun hesab oluna bilər. Bu kontekstdə biz Azərbaycanın sənaye müəssisələrində informasiya və istehsal sektorlarının inteqrasiyası üçün aşağıdakı strategiyanın tətbiqini təklif edirik (bax Şəkil 4).

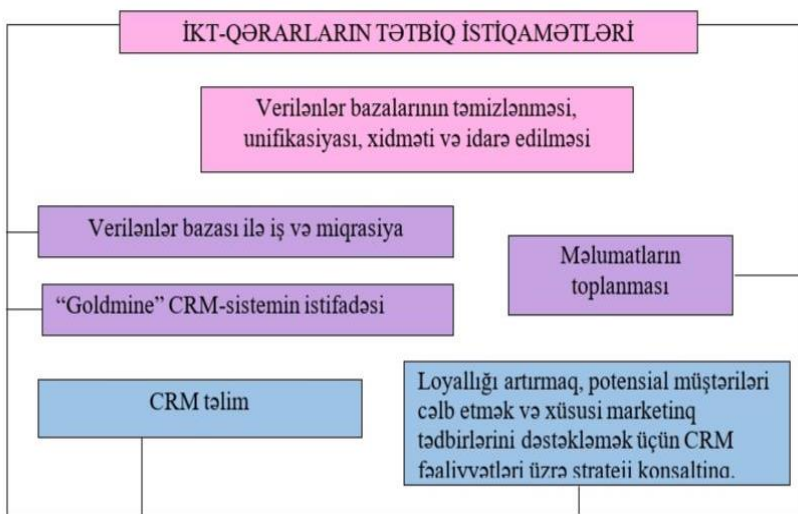

Şəkil 4. Azərbaycanın sənaye müəssisələrində informasiya və istehsal texnoloji proseslərinin inteqrasiyası strategiyası (“Hitachi” yapon şirkətinin təcrübəsi)

Mənbə: www.hitachi.com/rev/archive/2021/r2021_02/activities_1/index.html?W_T.mc_id=ksearch

“BMW Group” şirkətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi strategiyasında mühüm məqam İKT-həlləri əsasında innovativ CRM (Customer Relationship Management) strategiyasının tətbiqidir.

“BMW Group” avtomobil zavodunun rəqəmsallaşdırılması istehsalat müəssisəsinin üçölçülü (“3D”) görüntüsünü yaratmağa imkan verir. Həmin rəqəmsallaşmanın təşviqi tələbləri şəkil 5-də ətraflı əks etdirilmişdir. Zənnimizcə, bu sxemin Azərbaycan innovasiya sahibkarlığı subyektlərində də tətbiq etmək məqsədəuyğun olardı.

Şəkil 5. “BMW Group” şirkətinin fəaliyyətində İKT təşviq strategiyası

Mənbə: www.converge.gr/en/portfolio-item/bmw-hellas

Bildiyimiz kimi, ölkəmiz bu ilki COP29 konfransına ev sahibliyin öz üzərinə götürüb. Cənab prezidentimizin də qeyd etdiyi kimi bu konfransın Azərbaycanda keçirilməsinə qərar verilməsi bizim üçün sevindirici haldır və bu Azərbaycanın yaşıl enerji sahəsində gördüyü işlərə verilən dəyərin göstəricisidir.

Nəzərinizə çatdırraq ki, hər il tonlarla tullantılar atmosferi korlayır və ətraf mühitin zərər görməsinə səbəb olur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən 2022-ci ildə mədənçıxarma sənayesi 56,1 min ton, emal sənayesi 32,8 min ton,

elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı isə 29,9 min ton tullantı maddələri atmosfərə buraxaraq onu çirkləndirmişdir [88].

COP 29 konfransında əsas hədəfdə olan mövzular kimi karbon emissiyalarının minimuma endirilməsi, həmçinin, bəlli təhlükələrə səbəb ola biləcək qlobal istiləşmənin 1.5°C səviyyəsində stabiləşdirilməsi, bərpa olunan enerji mənbələrinə keçidin dinamikləşdirilməsi və iqlimə uyğunlaşma strategiyalarının genişləndirilməsini qeyd etmək olar.

Bu nüansda İKT-nin rolunu qeyd etməmək olmaz. Belə ki, onun iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədəki əhəmiyyəti sadalanan bəzi aspektlərdə özünü aydın şəkildə biruzə verir:

1. **İdarəetmə və iqlimlə bağlı informasiyaların idarəsi:** İKT texnologiyaları yaşıl enerji mənbələrinin səmərəli formada idarəsinə zəmin yaradır. , Nümunə üçün, günəş və külək enerjisinin real vaxtda izləmək və optimallaşdırmaq üçün istifadəsini göstərmək olar. Bunu da nəzərinizə çatdırmaqda fayda var ki, İKT, iqlim dəyişikliyi ilə əlaqəli informasiyaların toplanması, saxlanması və yayılmasını rahat və uyğun şəkildə icra edir.

2. **Proqnozlaşdırma:** İKT, hava proqnozlarının və eyni zamanda, bu kimi mühüm informasiyaların təhlili ilə iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma mexanizmlərinin yüksəldilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

3. **Maarif və məlumatlandırma:** İKT, iqlim dəyişikliyi ilə bağlı maarifləndirmə və məlumatlandırma proqramlarının icrasında mühüm dərəcədə əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, onlayn platformalar və sosial media və şəbəkələrin köməkliyi ilə iqlim dəyişiklikləri ilə əlaqədar olan mübarizə şəkillərini ehtiva edən məlumatlarlar daha geniş oxucu kütləsinə və auditoriyaya ötürülmüş olur

Bütün bu nüansları ümumiləşdirib qeyd etməliyik ki, yaşıl enerji sahəsində İKT-nin rolu, iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizənin daha səmərəli, əlverişli və effektiv formada icra edilməsində danılmazdır.

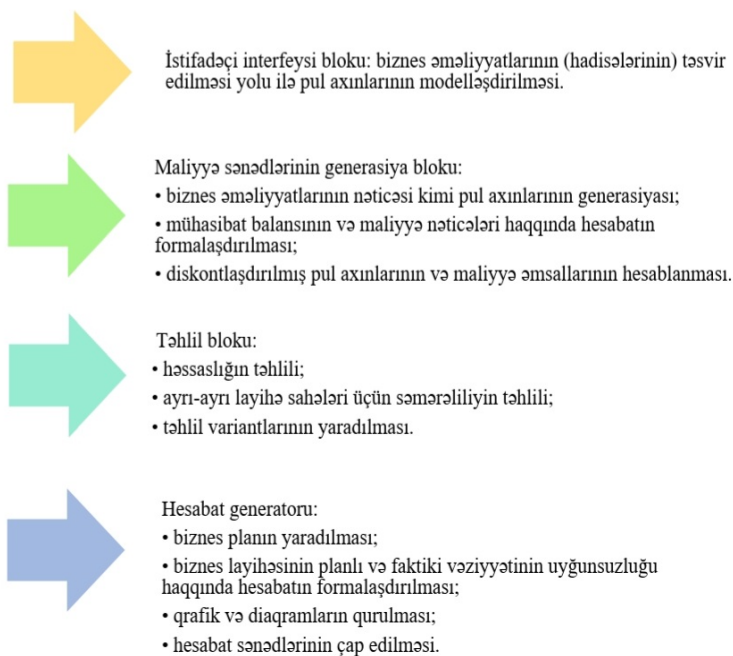
“Project Expert”¹ sistemi sahənin, müəssisənin və layihənin xüsusiyyətlərini asanlıqla əks etdirən biznes-planlaşdırmanın investisiya təhlilində beynəlxalq təcrübədə geniş tətbiq tapmışdır. Project Expert iqtisadi mühitdəki dəyişikliklərin tez bir zamanda nəzərə alınmasına imkan

¹ <https://www.expert-systems.com/financial/pe/> -” Expert Systems” konsaltinq şirkətinin rəsmi saytıdır

verir. Bu mənada biz yerli şirkətlərin təcrübəsində bu proqramdan istifadə etməyi təklif edirik.

“Project Expert” sistemi “UNIDO”-nun (UNIDO)² investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi metodikası və beynəlxalq mühasibat uçotu standartları (IAS)³ ilə müəyyən edilmiş maliyyə təhlili metodikası əsaslanır.

“Project Expert” sistemi Windows əməliyyat sistemi mühitində fəaliyyət göstərir və sənaye mənsubiyyətindən asılı olmayaraq yeni və ya mövcud müəssisənin maliyyə modelini hazırlamağa imkan verən instrumental vasitədir. “Project Expert” sistemi aşağıdakı əsas bloklardan ibarətdir (Şəkil 6):

Şəkil 6. “Project Expert” proqramının maliyyə modelinin strukturu

Mənbə: şəkil müəllif tərəfindən www.expert-systems.com/financial/pe və www.unido.org mənbələri əsasında tərtib edilib.

² <https://www.unido.org/> - BMT Sənaye İnkişafı Təşkilatının rəsmi saytıdır

³ <https://www.ifrs.org/groups/international-accounting-standards-board/>
официальный сайт Международного Фонда Стандартов Финансовой
Отчетности (International Found of Reporting Standards).

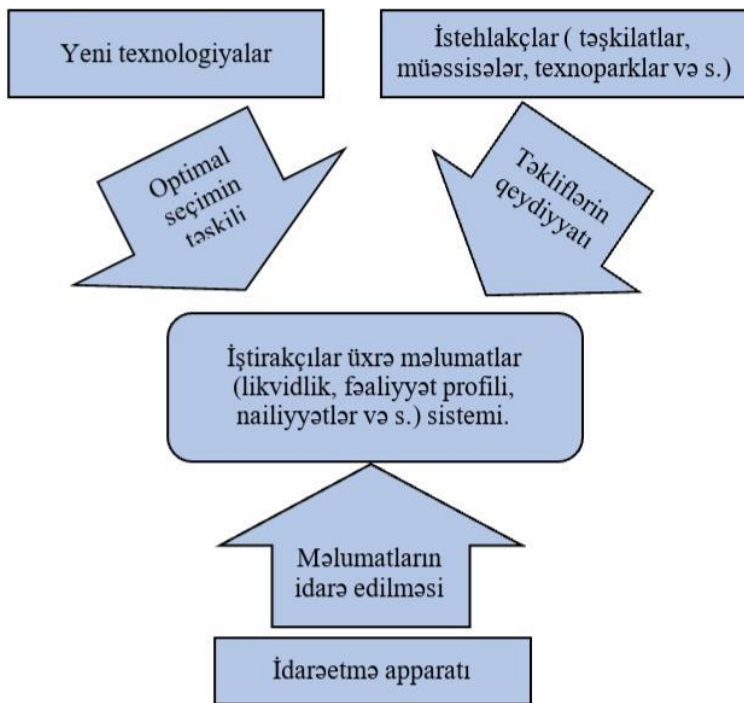
Biznes planlaşdırma məqsədləri üçün proqram məhsullarının seçimini edərkən nəzərə alınması məqsəduyğun hesab edilən göstəricilər sistemin iddiaçı tərəfindən aşağıdakı cədvəldə təklif edilir.

Cədvəl 2

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilib.

İnnovasiya subyektlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin idarə edilməsi İnformasiya Analitik Sistemdə (İAS) vahid informasiya məkanının formalaşdırılması yolu ilə həyata keçirilir, onun çərçivəsində elmi ictimaiyyətin, işgüzar dairələrin, işgüzar dairələrin nümayəndələri arasında təklif və sorğuların mübadiləsi, beynəlxalq və regionlararası əməkdaşlığın təşkili, elm və texnikada prioritet istiqamətlərin inkişafına yenidən istiqamətlənmə, habelə innovasiya siyasətinin digər problemlərinin həlli baş verir. İAS iştirakçıların qarşılıqlı fəaliyyətinin informasiya əlaqəsi modeli şəkl. 7-də təqdim edilir.

Şəkil 7. İAS iştirakçılarının qarşılıqlı fəaliyyətinin informasiya əlaqəsi modeli

Mənbə: şəkil müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İAS-in fəaliyyət göstərməsi prosesində strukturlaşdırılmış məlumatların toplanması, innovativ fəaliyyətin davamlı monitorinqinin aparılması, innovasiya fəaliyyətinin subyektləri, innovativ işləmələr, investorlar, həyata keçirilən innovativ layihələr haqqında məlumatları daxil edən vahid məlumat bazasının formalaşdırılması nəzərdə tutulur.

NƏTİCƏ

İnnovasiya və İKT əsasında sahibkarlığın inkişafının tədqiqatı göstərdi ki, bu sektor dünya bazarında böyük əhəmiyyətə malikdir. İnnovasiya sahibkarlığın subyektlərin fəaliyyətinin təhlili belə bir əsas nəticəyə gəlməyə imkan verdi ki, həmin fəaliyyət növü istənilən ölkənin iqtisadi potensialının tam şəkildə istifadəsinə xidmət edir.

Tədqiqatımızın aşağıdakı əsas elmi nəticələrini qeyd edə bilərik:

1. İnformasiya istehsalı, informasiya məhsulları və xidmətləri olduqca elmtutumludur. Buna görə də onların keyfiyyət səviyyəsi, daxili və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyəti mühüm dərəcədə ölkənin texnoloji inkişafından və yeni informasiya texnologiyalarının inkişaf və istifadə səviyyəsindən asılıdır. Nəzərinizə çatdıraq ki, bu elm, təhsil və istehsal mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsi ilə özünü biruzə verir.

2. İnformasiya sektoru məhsulları bu gün ictimai təsərrüfatın bir sıra digər sahələrinin (sənaye, tikinti, nəqliyyat, çıxarma sahələri) sürətli inkişafı üçün mühüm amildir. O həmçinin davamlı olaraq elm və təhsilin inkişafını stimullaşdırmaqla həmin inkişafın katalizatoru rolunu oynayır.

3. İqtisadiyyatın informasiya sektoru modellərin və hətta bütöv nəsil dəyişiminin yüksək dinamikliyi ilə nəzərə çarpır. Bu da istehsalın təşkilinin yüksək mobilliyinin, yeni məhsul çeşidlərinin buraxılışına operativ şəkildə sazlama imkanının təmin edilməsi zərurətinin hasil olmasına təkan verir, bu da yalnız ən yeni informasiya texnikasının, layihələndirmənin avtomatlaşdırılmasının, çevik avtomatlaşdırılmış istehsalatların və proqramla yenidən sazlanan sənaye robotların geniş tətbiqi əsasında mümkündür.

4. İnformasiya məhsullarının və informasiya texnologiyalarının bir çox növü öz funksional imkanlarına görə mülki məqsədlərlə yanaşı, həm də hərbi məqsədlər üçün tətbiq olunur. Çox saylı hesablama texnikası və məlumat ötürmə vasitələri, eyni zamanda, mürəkkəb sistem və proseslərin davranışının modelləşdirilməsi və proqnozlaşdırılmasının informasiya texnologiyalarını bura şamil etmək olar. Buna görə informasiya iqtisadiyyatının inkişaf və keyfiyyət səviyyəsi ilə ölkənin hərbi-sənaye kompleksinin inkişafı

arasında sıx əlaqə mövcuddur və mühüm dərəcədə onun müdafiə qabiliyyətini və milli təhlükəsizliyin keyfiyyət səviyyəsini müəyyən edir.

5. İnformasiya iqtisadiyyatı biliklərin istehsalı və səmərəli istifadəsi üçün tələb olunan vasitələrin ərsəyə gəlməsinə zəmin yaradır, bu isə digər resurslara (xammala, enerjiyə, maddi və insan resurslarına) qənaət edilməsi üçün müqəddimə yaradır və buna görə də global iqtisadi böhranın qarşısının alınması və sivilizasiyanın dayanaqlı və təhlükəsiz tərəqqi modelinə keçid üçün mühüm amildir.

6. İnformasiya iqtisadiyyatının inkişafı əhalinin yeni məşğulluq strukturunu formalaşdırır, şəxsi fəaliyyətin yeni formalarının (o cümlədən ev şəraitində iş) inkişafını təşvik edir, insanların yaşadığı mühiti əsaslı şəkildə dəyişən yeni məhsul və xidmət növlərini ərsəyə gətirir və yayır, insanın inkişafı, cəmiyyətin yeni informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün yeni imkanlar yaradır.

7. Belə qənaətə gəlirik ki, müasir iqtisadiyyatda informasiya biznesi aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirə bilər:

- maliyyə idarəçiliyi və uçotun aparılması;
- kadr idarəçiliyi;
- maddi-texniki təchizat;
- istehsalın təşkili;
- marketinq tədqiqatları;
- lizinq əməliyyatları;
- konsaltinq xidməti;
- əmlak və informasiya sığortası;
- informasiya təhlükəsizliyi xidmətinin təşkili;
- servis xidməti.

Müasir informasiya texnologiyalarından və informasiya məhsullarından istifadə məsələsində mühüm əhəmiyyət bu prosesdə dövlətin rolu kəsb edir.

Bir qayda olaraq, inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət cəmiyyətin normal inkişafı üçün tələb olunan informasiya məhsullarının istehsalı və yayılması prosesinin tənzimini öz üzərinə götürür. Bu da informasiya məhsullarının istehlakı sahəsində nisbətən eyni imkanlar yaradır. Cəmiyyətin maraqları informasiyanın mühüm hissəsinin əlçatır olmasını tələb edir, buna görə dövlət və gəlirsiz təşkilatlar

informasiyanın əlçatarlığının təmininə çəkilən xərclərin ödənilməsini öz üzərinə götürür. Lakin bir sıra hallarda, məsələn, reklam kampaniyaları keçirildiyi zaman, özəl biznes də informasiyanın əlçatarlığının kifayət qədər sadə və ucuz olmasında maraqlıdır. Belə ki, informasiya istehsalının dövlət tənziminin yüksək dərəcəli olması yalnız dövlətin bir çox informasiya məhsullarının istehsalında rolu ilə izah edilə bilər. Digər tərəfdən, informasiya eksternaliyalarının aradan qaldırılmasında dövlət önəmli təsirə malikdir. Pozitiv informasiya eksternaliyalarına klassik nümunə olaraq adətən geniş maraq dairəsinin ixtiyarında olan şəxslərin elmi araşdırma və işləmələrin fərqli firmalar tərəfindən maliyyələşdirilməsini göstərmək olar.

8. Zənninmizcə, informasiyalaşdırma proqramının müvəffəqiyyətlə reallaşdırılması və iqtisadiyyatın informasiya sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün aşağıda qeyd edilən və bütün dünya cəmiyyəti üçün ümumi olan prinsiplər gözlənilməlidir:

- ağır sənayeyə əsaslanan iqtisadi strukturun elmtutumlu sahələrə söykənən strukturlarla əvəzlənməsinin zəruriliyi;
- informasiya sektorunun prioritet xarakter daşımalarının qəbul olunması. Milli iqtisadiyatı dəstəkləyə bilən yeni xidmət infrastrukturunun və sektorunun yaradılması uğurlu iqtisadi inkişafın əsasına çevrilir;
- elm və texnika nailiyyətlərindən hərtərəfli yararlanmaq;
- informasiyallaşdırmaya külli miqdarda maliyyə yatırımı;
- kommunikasiya və informasiya emalı şəraitini yüngülləşdirməklə ölkənin və onun vətəndaşlarının rifah yüksəlişinin təmin edilməsi.

9. Azərbaycanca İKT sahəsində innovativ sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı araşdırmamızın göstərdiyi kimi, bu sektorlarda məqsədyönlü dövlət siyasəti nəticəsində hər 3 ildən bir ikiqat artım olurdu. Son 8-10 ildə orta illik artım tempi 20-25% təşkil etmişdir ki, bu da global inkişaf tempindən 2-3 dəfə çoxdur. 2025 -ci ilə qədər "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyasının uğurla həyata keçirilməsi ilə ölkədə İKT gəlirləri neft sektorunun gəlirlərinə bərabər olacaq və yaxın illərdə bu gəlirləri üstələyəcək. Qarşıdakı 8-10 il ərzində İKT sektorunun həcmi ölkənin ÜDM-in 10% -ni əhatə edəcək. Bunu təmin etmək üçün respublikada İKT sektoru müəyyən illər ərzində 5-6 dəfə genişlənməli və bu sahədə əldə edilən gəlir 12-15 milyard ABŞ

dollarına çatdırılmalıdır. Bütün bunların nəticəsində İKT sektorunun istehsal sektorunun strukturundakı payı 9-3% artaraq 2,5-3 dəfə artacaq. Bu məqsədlərə geniş şəkildə çatmaq üçün ölkə iqtisadiyyatın digər sektorlarında İKT-dən istifadə etmək üçün adekvat layihələrin həyata keçirilməsini genişləndirməli, ixracyönlü yüksək texnologiyalı sənaye istehsalını stimullaşdırmalı, vergi güzəştləri tətbiq etməli və bu sahədə gömrük rüsumlarını optimallaşdırmalıdır. Həm də gəlirlilik və yenidən investisiya qoyma imkanları ilə seçilən fiber-optik infrastrukturun inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsi və buna bənzər problemlərin digər həlləri də göz ardı edilməməlidir.

10. Müasir informasiya iqtisadiyyatı şəraitində innovativ sahibkarlığı idarəetmə sistemlərinin modernləşdirilməsi İKT-texnologiyaları əsasında həyata keçirilir. Müəssisələr, daim dəyişən bazar vəziyyətində idarəçiləri (menecerləri) müasir texnologiyalar, xidmətlərin və malların bazarlara çıxarılması, rəqabət haqqında məlumatlandırmaq yolu ilə məqsədlərinə çatırlar. Demək olar ki, günbəgün ətraf mühit faktorlarının modifikasiya tempi əhəmiyyətli dərəcədə artır və müvafiq olaraq məlumatın yayılma sürətinin və həcmnin genişlənməsi ilə nəticələnir. Məhz bu səbəbdən biznesin uğurlu fəaliyyəti üçün qərar vermə müddətini aşağı salmaq zəruriyyəti yaranır və bu yeni İKT- texnologiyalarından istifadə etməklə məlumatların işlənməsi və ötürülmə sürətinin artmasına zəmin yaradacaq. Bazar iqtisadiyyatında İKT- proseslərinin inkişaf strategiyalarının və qanunauyğunluqlarının mənimsənilməsi xidmət və malların istehsal prosesinin, həm də biznesin idarə edilməsi mexanizminin yüksək informasiyalaşdırma sürəti haqqında qənaətə gəlməyə əsas verir.

11. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda İKT müəssisələrinin müstəqil inkişaf etmə qabiliyyətinə malik deyildir. Bu baxımdan ölkəmizin İKT müəssisələrində əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi artırılmaqla, dövlət dəstəyi İKT sektorunda gücləndirilməlidir;

- İKT sektoruna maliyyə dəstəyini təmin etmək məqsədilə dövlət tərəfindən tədqiqat və inkubasiya proqramları təşkil edilməlidir;

- İKT sahəsində təhsil proqramları və müəyyən kurslar yaradılmalıdır;

- Startup dəstəyi- yeni İKT sahəsində startup-ların inkişafına

maliyyə dəstəyi artırılmalıdır. Bunun nəticəsində, yaradıcı ideyaların inkişafı və yeni şirkətlərin ərsəyə gəlməsinə zəmin yaranacaq;

- Texnoloji parkların inkişafı;
- İKT layihələrinə vergi güzəştləri tətbiqi.

Azərbaycanda Milli İnnovasiya Sistemi (MİS) İKT sektorunun inkişafına müsbət təsir edir, çünki, bu sistem yeni texnologiyaların tətbiqi və innovasiyaların stimullaşdırılması üçün infrastruktur və maliyyə dəstəyi təmin edir. Bu, ölkədə İKT sahəsində araşdırmaların və inkişafın sürətlənərək, daha çox yeni layihələrin və startupların yaradılmasına şərait yaradır. Milli İnnovasiya Sistemi sayəsində, Azərbaycan İKT sahəsindəki potensialını daha effektiv şəkildə işlədərək, inkişaf etmək və konkurentliyini artırmağa nail olur.

12.Müəllifin apardığı statistik və ekonometrik analizin nəticələri, iqtisadiyyatın iqtisadi inkişafı ilə milli iqtisadi sistemin innovasiya mühitinin vəziyyəti arasında statistik sıx əlaqənin olduğunu təsdiqləyir. Ölkənin iqtisadi artımı innovativ inkişafın maliyyələşdirilməsindən asılıdır. İnnovativ inkişaf modelini tətbiq edən ölkələr ÜDM -in daha yüksək səviyyəsinə sahib olurlar.

13. Fikrimizcə, Azərbaycanın biznes strukturlarının müəssisələrində istehsalın və idarəetmənin səmərəliliyini artırmaq üçün İKT ilə bağlı aşağıdakı aspektlərə diqqət yetirmək lazımdır:

- Buraxılan məhsulların keyfiyyətinə nəzarət sisteminə İKT texnologiyalarının tətbiqi sürətini artırmaq lazımdır. Bu müəssisə sisteminə informasiya texnologiyalarından istifadə rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının maya dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

- Yaponiyanın “Toyota Engineering Corporation” şirkətinin praktiki təcrübəsini Azərbaycanın iri müəssisələrində tətbiq etmək məqsəduyğun olardı. İKT həllini (Global Benchmarking (GBM)) - "qənaətcil istehsal" texnologiyalarının tətbiq dərəcəsini qiymətləndirmək üçün “Toyota Engineering Corporation” tərəfindən istifadə edilən global müqayisəli təhlil işləyib hazırlamışdır⁴.

⁴ “Qənaətcil istehsal” (Lean–texnologiya) – təşkilatın bütün proseslərini əhatə edən davamlı dəyər yaratma axınının formalaşdırılması və heyətin cəlb edilməsi və bütün növ itkilərin aradan qaldırılması vasitəsi ilə onların davamlı təkmilləşdirilməsi yolu ilə istehlakçı üçün cəlbedici dəyər yaratmağa yönəlmiş fəaliyyətin təşkili konsepsiyasıdır. [132].

- İKT həlləri əsasında CRM (Customer Relationship Management) innovativ strategiyasının tətbiqi əsasında “BMW Group” şirkətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi strategiyasına müraciət etmək məqsəduyğun olardı.

- “The Coca-Cola Company” şirkətində İKT yeniliklərinin inkişafının praktiki təcrübəsi də diqqətəlayiqdir. Zənnimizcə, biznesin idarə edilməsi və planlaşdırılması prosesində “Bizzabo” şirkətinin “Event Experience” proqram qabığından (əməliyyat sistemindən) istifadəyə keçid, yerli qida şirkətləri üçün ən effektiv yol olardı. Bu, “MS Office” proqram məhsulları ilə müqayisədə müəssisələrdə istehsalat zəncirinin və logistikanın idarə edilməsini daha səmərəli təşkil etməyə imkan verəcək.

- Eyni zamanda, uzun müddətdir ki, ABŞ-in “Cisco Systems” şirkətinin “Smart Connected Pipeline” proqram məhsulundan istifadə edən “ENİ” (İtaliya) neft-qaz şirkətinin təcrübəsindən istifadə etmək məqsəduyğun olardı. Onların optimallaşdırılması hesabına boru kəməri əməliyyatları üçün xərclərin azaldılması kimi yeni üstünlüklər açır. Bu, bizim Dövlət Neft Şirkəti (“SOCAR”) üçün də əlverişli ola bilər.

14. Öz iqtisadiyyatının yüksək inkişaf templərinə iddialı olan istənilən ölkənin biznesinin inkişafında informasiya texnologiyaları mühüm strateji rol oynayır. Bu rol iqtisadiyyatın mikrosəviyyəsində biznesin planlaşdırılması proseslərində xüsusilə aydın şəkildə müşahidə olunur. Bu, ilk növbədə, onunla bağlıdır ki, biznesin planlaşdırılmasında informasiya texnologiyaları:

- informasiya ehtiyatlarından istifadəni aktivləşdirir və səmərəliliyini artırır, xammala, enerjiyə, material və avadanlıqlara, insan resurslarına, sosial vaxta qənaəti təmin edir;

- sosial proseslərin ən mühüm və intellektual funksiyalarını həyata keçirir.

- insanların informasiya qarşılıqlı əlaqəsini təmin edir, kütləvi informasiyanın yayılmasına səbəb olur;

- müəssisələrin marketinq və istehsalat planlaşdırılmasında informasiya proseslərini optimallaşdırmır və avtomatlaşdırır;

- yeni biliklərin əldə edilməsi, toplanması, yayılması proseslərində əsas rol oynayır.

15. Dünyanın innovativ biznesində İKT-dən istifadə təcrübəsinin tədqiqatı göstərdiyi kimi, bu gün innovativ sahibkarlıq sektorunda İKT-dən istifadə etməklə fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması müəyyən prioritetlərin əsasında təmin olunur.

Dissertasiyanın əsas elmi nəticələrinə dair aşağıdakı elmi əsərlər çap olunmuşdur:

1. Vəlibəyli, A.R. Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf xüsusiyyətləri. “AMEA-nın xəbərləri” elmi-praktiki jurnal, № 5, 2019, s.83-90.
2. Vəlibəyli, A.R. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının formalaşması və inkişaf xüsusiyyətləri. “Doktorantların və gənc tədqiqatçıların 23-cü Respublika elmi konfransının materialları”, 2019, s. 379-380.
3. Vəlibəyli, A.R. Sahibkarlığın inkişafında informasiya texnologiyalarının rolu və xüsusiyyəti. “Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment” elmi-praktiki jurnal, № 2, 2020, s. 155-157.
4. Vəlibəyli, A.R. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı və onların səmərəlilik ölçüləri. “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal, №1, 2020, s.186-192.
5. Vəlibəyli, A.R. Qeyri-neft sektorunda İKT-dən istifadənin əsas istiqamətlərinin qiymətləndirilməsi. “Əmək və sosial münasibətlər” elmi-praktiki jurnalı, №2(16). 2021. s.128-134.
6. Валибейли, А.Р. Стимулирование предпринимательства в сфере ИКТ в современных условиях. Экономика и предпринимательство, № 9, 2020г, с.1251-1255.
7. Валибейли, А.Р. Развитие инновационного предпринимательства в сфере ИКТ как фактор экономического развития. Экономико-правовые перспективы развития общества, Государства и Потребительской Кооперации. 2021г. с.107-110.
8. Валибейли, А.Р. Современное состояние развития ИКТ в ненефтяном секторе Азербайджана// Международной научно-практической конференции “Инновационные подходы в современной науке”, №18(102) “Интернаука” 2021. с.48-52.
9. Vəlibəyli, A.R. İKT sektorunun innovasiya sahibkarlığının formalaşmasını şərtləndirən amillər. “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal, №2 (65) 2022. s 156-162.

10. Vəlibəyli, A.R. Qeyri-neft sektorunda İKT-dən istifadənin əsas amilləri və innovasiyanın tətbiqi. Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti "Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment" elmi-praktiki jurnal, №2 (19) 2022. s.357
11. A.R.Vəlibəyli, F.Ə.Məmmədov İqtisadiyyatın informasiya sektorunun təşkilati-iqtisadi xüsusiyyətləri n1 -2022 s. 86
12. A.Valibayli Contribution of the Heydar Aliyev to the development of entrepreneurship in Azerbaijan. "Heydar Əliyev müasir Azərbaycanın xilaskarı və qurucusudur" Respublika elmi konfrans materialları Mingəçevir Dövlət Universiteti 3-4 may 2024-cü il, s.672
13. A.R. Valibayli The importance of ICT in increasing the efficiency of entrepreneurship // Common Victory :The Army and the Great leader. International Scientific Symposium, 2024, s.624
14. A.Valibayli Heydar Aliyev's concern for the development of entrepreneurship in Azerbaijan// A Glorious page in Azerbaijan history-Operation Iron Fist 2024, s.567

Dissertasiyanın müdafiəsi “11” oktyabr 2024-cü il tarixdə saat 15:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “10” sentyabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 06.09.2024
Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Həcmi 1 ç.v. (38608 işarə)
Tiraj 100.

*“AA – Poliqlraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru Tel.: +994552012809